

<https://doi.org/10.31891/2415-7929-2024-30-3>

УДК 37.011.33(480):37.091.4ГРІНЧЕНКО

БУРКО Ольга

ПВНЗ «Український гуманітарний інститут»

<https://orcid.org/0000-0001-5843-4686>

burkoov@gmail.com

ІВОНЧАК Настасія

ПВНЗ «Український гуманітарний інститут»

<https://orcid.org/0000-0003-0191-8801>

n.ivonchak@ugi.edu.ua

ОСВІТНІЙ ПРОСТІР ФІНЛЯНДІЇ ЧАСІВ БОРИСА ГРІНЧЕНКА ТА СЬОГОДЕННЯ

У статті актуалізовано тенденції розвитку освіти Фінляндії, виявлені Борисом Грінченком наприкінці XIX ст. у науково-популярному виданні «Фінляндія і Сахара» (1892). На основі аналізу напрацювання Великого Просвітника простежено витоки організаційно-педагогічних аспектів розвитку фінської освіти на сучасному етапі. Уведено в науковий обіг актуальні тези Бориса Грінченка про потребу навчання рідною мовою у початковій школі України та про підготовку вчителів до викладання в ній. Здійснено аналіз напрацювань авторів підручників «Українська мова та читання» (2019, 2020) для НУШ, які продовжують Грінченкові традиції спрямування вітчизняних педагогів до освітнього простору Фінляндії. Подано рекомендації, як приєднати до нього першокласників. Отже, просвітницькі праці Бориса Грінченка мають непроминальне значення для дослідження витоків успіху освіти Фінляндії.

Ключові слова: витоки успіху, Борис Грінченко, навчання рідною мовою, освітній простір Фінляндії, підготовка шкільних учителів, підручники «Українська мова та читання».

BURKO Olga, IVONCHAK Nastasia

Ukrainian Humanitarian Institute

THE EDUCATIONAL SPACE OF FINLAND DURING THE TIME OF BORYS GRINCHENKO THE TODAY

The article addresses the trends in the development of education in Finland, initially identified by Borys Grinchenko in the late 19th century in his scientific-popular publication "Finland and Sahara" (1892). It is noted that its title changed several times due to censorship pressures: "A Good People (Finns)" (1899), "Tales of a Good People (Finland)" (1912). Based on the analysis of the works of the Great Enlightener, the roots of the organizational-pedagogical aspects of Finnish education development at the present stage are traced. First, Borys Grinchenko recorded the high level of Finnish education as far back as the late 19th century, and modern researchers have confirmed the leading position of educators in the Scandinavian state in the main PISA monitoring over the last decade.

Second, the Enlightener emphasized the principle of accessibility of Finland's education system for all Finns regardless of territorial remoteness and the financial capacity of municipal entities. Currently, the tradition has evolved: Finnish schools have school taxis for the convenience of students. Borys Grinchenko's thesis is highlighted, intriguing about the Finnish law that prevented illiterate and those unfamiliar with the Holy Scripture from receiving communion or getting married. From a contemporary perspective, steps towards equalizing the educational positions of students in Finland have been noted.

Third, Borys Grinchenko's thesis about the need for education in the native language in Ukrainian primary schools has been introduced into scientific circulation. Presumably, the author drew inspiration from the example of Finland's education system, where the state and education seekers perceived the Finnish language as a factor of self-identification. Since 1917, bilingualism was officially introduced: Swedish was added to the Finnish language.

Fourth, Borys Grinchenko's thesis has been introduced into scientific discourse on the training for primary school teachers in Ukraine. At the same time, the specifics of the professional training of modern Finnish teachers based on the latest publications by Maria Shvardak have been outlined.

Fifthly, the working conditions of Maria and Borys Grinchenko in the 1880s in Ukraine, when the state was not interested in the education of the Ukrainian people, are highlighted. The material and technical support of Finnish students and educators in the 2020s, combined with an understanding of the need for education, contributed to the successes of the education sector.

An analysis of the authors' work on textbooks "Ukrainian Language and Reading" (2019, 2020) for the New Ukrainian School (NUS), which continues the traditions of Grinchenko's direction of Ukrainian educators towards the educational space of Finland, has been conducted. Recommendations on how to involve first-graders in this direction are provided.

Thus, the enlightening works of Borys Grinchenko have enduring significance for studying the origins of Finland's educational success.

Key words: the origins of success; Borys Grinchenko; learning in the native language; educational space of Finland; training of school teachers; textbooks «Ukrainian language and reading».

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Міжнародна комунікація ПВНЗ «Український гуманітарний інститут» з академічною спільнотою в галузі освіти зумовлює потребу висвітлення організаційно-педагогічних аспектів розвитку початкової школи в різних країнах світу, зокрема, Фінляндії. Вітчизняна педагогічна спільнота має бути підготовленою не тільки до сприймання, але й творчого запозичення досвіду колег зі скандинавської країни.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

У роботі наведені дані про науково-популярні видання Бориса Грінченка про витоки успіху фінської освіти на зламі XIX ст. – XX ст. Водночас окреслено організаційно-педагогічні аспекти освітнього простору Фінляндії у XXI ст., особливості фахової підготовки сучасних фінських учителів на основі новітніх публікацій О. Бутової, В. Калошина, Д. Гоменюка, М. Швардак. Вияскравлено напрацювання авторів підручників «Українська мова та читання» (2019, 2020) для НУШ, які продовжують Грінченкові традиції спрямування вітчизняних педагогів до фінської освітньої системи.

Метою дослідження є обґрунтування гіпотези про те, що сьогочасний успіх фінської освіти виявив та оприлюднив Борис Грінченко більш як 130 років тому.

Відповідно до мети сформувавши такі завдання:

- окреслити напрацювання Бориса Грінченка про організаційно-педагогічні аспекти розвитку фінської освіти на зламі XIX ст. – XX ст.;
- увести в науковий обіг нововиявлені тези Великого Просвітника про потребу навчання рідною мовою у початковій школі України, вимоги до підготовки фахівців початкової освіти наприкінці XIX ст.;
- з'ясувати багатовекторність підготовки вчителів у сучасному освітньому просторі Фінляндії;
- виявити, як авторки підручників НУШ реалізують запити учнів 1 – 3 класів України про їхніх ровесників у фінських школах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Віктор Огнев'юк наголошував на просвітництві Бориса Грінченка, до якого «..він прийшов у молоді роки, і вповодж життя лишався певним, що саме в цьому полягає його сенс» [7, с. 7]. За Антоніною Мовчун, своєю просвітницькою місією вважав «...ознайомити селян-читачів із розмаїтм світом планети» [6, с. 21]. Одним із перших народно-просвітницьких видань на шляху поширення досвіду освіти зарубіжжя стала книжечка «Фінляндія і Сахара». Підписав її псевдонімом – Василь Чайченко і видав у Львові накладом товариства «Просвіта» (1892). Через 5 років (1897) перевидав там же. У зв'язку з цензурними утисками назва твору «Фінляндія» варіювалася кілька разів: «Гарний народ (Фінни)» (1899), «Оповідання про гарний народ (Фінляндія)» (1912). На основі аналізу напрацювань Просвітителя простежимо витоки організаційно-педагогічних аспектів розвитку фінської освіти через більш як 130 років.

Суголосними залишається низка тез Бориса Грінченка. По-перше, актуалізуємо положення про те, що «Фінляндія дуже освічена країна... Фінни знають, чоґо варта просвіта, і не жаліють на неї кошту й праці. Але ж усе, що вони кладуть на неї, вертається їм із величезним баришем» [3, с. 161 – 162]. В. Калошин та Д. Гоменюк, аналізуючи успіхи освіти Фінляндії на сучасному етапі, встановили, що протягом майже десятка років скандинавська держава посідала позиції лідера в головному моніторингу PISA (Міжнародна програма з оцінювання освітніх досягнень учнів) [5, с. 63].

По-друге, Просвітитель наголосив на принципі доступності системи освіти Фінляндії: «Щоби було де вчитися, скрізь по всій Фінляндії пороблено школи. А як де-небудь через недостатки люди не зможуть завести школи, то там по селах ходять учителі і вчать всіх дітей» [3, с. 161]. На часі підхід удосконалено. Як установили В. Калошин та Д. Гоменюк, якщо відстань до найближчої школи перевищує 2 км, то забирає і повертає дитину шкільне таксі (мікроавтобус) [5, с. 65]. Борис Грінченко заінтригував своїх сучасників тезою про фінський «...закон, що неписьменні не допускаються до причастя, не мають ніяких громадських прав і не можуть женитися і виходити заміж. Усі – і дівчата, і парубки – повинні бути письменні і знати Святе Письмо і свою віру» [3, с. 161]. Сучасні дослідники, зокрема А. Цимбалару, привертають увагу до вирівнювання освітніх позицій учнів у Фінляндії, на що «... спрямована установка на радикальний навчальний оптимізм («зробити це зможе кожен») і створення можливостей для власного темпу засвоєння навчального матеріалу... З такими школярами працює спеціальний учитель (ставка передбачена для класів, кількість дітей у яких перевищує 24 особи) і асистент учителя (з погодинною оплатою)» [13, с. 441]. Вони складають індивідуальний план навчання та розвитку для кожної дитини. Прикметно, що повторення курсу навчання, особливо після 9 класу, звична справа. Для таких учнів уведено додатковий, хоч необов'язковий 10 клас. Так реалізується принцип індивідуалізації.

По-третє, Борис Грінченка, як педагог, реалізував принцип вільного вибору мови навчання і виховання. У нововиявлених Грінченкових тезах обґрунтовано потребу навчання рідною мовою у початковій школі України. Подаємо текст зі збереженням авторської орфографії: «1. Початкова школа повинна бути розмірена на шість років. Вся наука в ній повинна бути рідною українською мовою. Тільки після того, як ця мова вже буде ізучена, можна в вищих класах почати вчити державну мову як один з предметів науки» [2]. Згодом, автор взурував на приклад освітньої системи Фінляндії: «Для фінна нема кращої країни, як Фінляндія, і нема кращої мови, як фінська. Фінн не попустить нікому кепкувати з його мови, з його рідного краю. Вони бережуть і люблять свою мову, як найкращі всенародні святощі» [3, с. 162]. Із 1917 року офіційно було впроваджено двомовність: до фінської мови додали шведську. Так що існує система освіти ще й шведською мовою. Протягом 2005 – 2007 рр. реалізовано Національний проєкт з фінської політики в мовній освіті. У Фінляндії школярі починають вивчати першу іноземну мову в 3 класі основної школи у віці 9 років. Вони мають 2 уроки на тиждень до 7 класу. У 4 або 5 класах учні можуть обрати для вивчення другу іноземну

мову, також маючи 2 уроки на тиждень. Потребу вивчення основних світових мов С. Сисоєва, Т. Кристончук та інші пояснюють широкими міжнародними зв'язками держави. Учені зазначили, що у початковій школі, окрім рідної та іноземної мов, викладають рідну літературу, математику, географію, біологію, історію, суспільствознавство, основи екології, громадянські знання, релігію, музику, фізкультуру, образотворче мистецтво [11, с. 150].

По-четверте, автор праці про Фінляндію також учителював. У листопаді 1881 р. Борис Грінченко склав іспит при Харківському університеті на звання народного вчителя. І вісімнадцятирічним юнаком поїхав учителювати з посадовим окладом 10 крб на місяць у двокласну школу села Віденське Зміївського повіту на Харківщині. З осені 1887 р. по вересень 1893 р. учителював у с. Олексіївка Слов'янського повіту з оплатою 25 крб., так що «через короткий час ... школа ця вважалась за найкращу в цілому повіті» [10, с. 25]. Узагальнивши свій досвід, він сформував вимоги до підготовки вчителів початкової школи (орфографію автора збережено): «2. По учительських семінаріях та вчительських інститутах уся наука повинна зараз же бути українською мовою. Для тих учителів, які вже тепер є по школах, треба, щоб були прочитані курси української мови і історії літератури. Всі учителі повинні знати мову того народу, якому вони дають просвіту. 3. По всіх інших середніх та вищих школах на Україні наука також повинна бути українською мовою, але заводять се не зразу, а поступово, зараз же треба, щоб там учено укр[аїнською] мовою оцих наук: української мови й літератури, історії та географії українського народу» [2]. Особливості фахової підготовки сучасних фінських учителів окреслили О. Бутова, В. Калашин, Д. Гоменюк, М. Швардак та ін. У загальноосвітніх дев'ятирічних школах Фінляндії перші шість (сім) років дітей навчає один учитель (класний учитель). Більшість із них – жінки. Їх готують 8 фінських університетів. Учитель повинен мати магістерський ступінь з педагогіки з дослідницьким компонентом та практикою щодо проведення навчальних занять [5, с. 70]. Оскільки професія вчителя одна з найкреативніших та високооплачуваних: від 2500 євро для помічника вчителя до 5000 євро для вчителя [5, с. 65], то конкурс абітурієнтів на спеціальність «класний учитель» у 2011 році сягали 12 осіб на місце (за Бутовою), у 2023 році 5 – 7 осіб (за М. Швардак). М. Швардак, яка пройшла міжнародне наукове стажування «Особливості фінської системи освіти» (2023) з освітніми виїздами в Фінляндію, стверджує, що вступають 10 – 15 % абітурієнтів. «Навчання фінською та шведською мовами – безкоштовне, англійською – платне» [14, с. 587]. Майбутні педагоги здобувають у фінських університетах по два магістерські ступені: один – у галузі педагогіки, другий – зі своєї спеціалізації. Із урахуванням бакалаврату тривалість підготовки триває 8 – 9 років [5, с. 70]. Із випускниками укладають контракт тільки на 1 навчальний рік із можливим (чи ні) продовженням, «що максимально мотивує їх до якісного виконання своїх професійних обов'язків» [14, с. 588]. Оскільки густина населення на півночі Фінляндії низька, то діють малокомплектні школи з кількістю учнів від 30 до 70. У них працюють 2 – 3 вчителі. Для цього вони проходять спеціальну підготовку. «Останнім випробуванням на шляху до педагогічної діяльності є тестування на місці майбутньої роботи, яке здійснюється безпосередньо роботодавцем» [14, с. 588]. Кожен із вчителів щороку підвищує свою кваліфікацію. Як установила М. Швардак, «... щороку три навчальні дні. Якщо учителі не відвідують їх – просто не отримають за ці дні заробітну плату. Це єдині санкції» [14, с. 588].

На глибокі знання вчителів, котрі прагнуть узгодити свою творчість з навчальним планом, спирається система самоуправління без інспекторів. А. Цимбалару пояснює «стрибок» у забезпеченні якості шкільної освіти Фінляндії «різноманітністю педагогічного репертуару вчителя» [13, с. 437]. Педагог використовує доцільні методи навчання за власним вибором.

По-п'яте, за часів Грінченка умови навчання школярів та роботи вчителя були гнітючі. М. Загірня у спогадах «Школа, де вчителював Борис Грінченко» пише: «Ослони шкільні були порозхитувані або порозламувані. Книжок і всякого іншого приладдя в школі не було й признаки...» [4]. У 1948 році Фінляндія стала першою країною у світі, де було запроваджено безкоштовне харчування базової школи. Сучасні фінські школярі мають не тільки безкоштовний гарячий обід, але й підручники, канцелярське приладдя, ноутбуки/планшети, екскурсії, всю позакласну діяльність [5, с. 65]. Фінські школи належно обладнані в будь-якій частині країни. Місцеві департаменти освіти дбають про якісне матеріально-технічне забезпечення педагогів, приміром, вони мають зони для індивідуальної роботи, дозвілєві зони з елементами кухні, залу для засідань [15, с. 1393]. Як і учні, педагоги та батьки мають особистий кабінет у державній електронній системі «Вільма» і окремий код доступу. Проте батьки автоматично від'єднуються від неї після досягнення учнем вісімнадцяти років. Як бачимо, освітні заклади залишаються предметом опіки владних структур.

Автори підручників для НУШ продовжують Грінченкові традиції спрямування вітчизняної освіти до європейських просторів. Л. Мовчун та Г. Остапенко, авторки навчального посібника «Українська мова. Буквар» (2023), напрацювали алгоритм ознайомлення першокласників із буквою Ф: 1) прочитати слова: фломастери, Фінляндія, Франція, футляр, фінал, Фастів, факел; 2) обвести назви країн синім кольором, а назви міст – помаранчевим [9, с. 45]. Педагоги-практики «Академії мудрості», структурного підрозділу ПВНЗ «УГІ», рекомендують для учнів 1 класу в букварний період інтегроване завдання: написання букви ф в поєднанні з літерою і, розфарбовування прапора Фінляндії за поданим взірцем, знаходження кордонів держави Фінляндія на географічній карті.

Л. Тимченко, авторка підручника «Українська мова та читання» (2019) для другокласників, ввела рубрику «Без сім'ї і свого роду – немає нації, народу» і розмістила текст для читання про відзначення Нового

року в різних країнах світу: «На своїй батьківщині, у Фінляндії, він більш відомий як Йоулупуккі. У нього біла борода та вуса. Одягнений він у червону шубу, підперезану шкіряним поясом. На голові у Йоулупуккі червона шапка» [12, с. 95]. До нього сформував запитання: «Хто приносить подарунки дітям на Новий рік у Фінляндії?» [12, с. 95]. Студентки-практикантки ПВНЗ «УГІ» доповнили завданням: «Назвати географічні назви, які використані у тексті? Знайти їх на карті».

Г. Остапенко, О. Волощенко, О. Козак, авторки підручника для третьокласників «Українська мова та читання» (2020), запропонували тексти «Велика подорож Мумі-троля», «Несподівана зустріч», «Небезпечна пригода», «Загроза з небес» за повістю «Комета прилітає» фінської письменниці та художниці Туве Янссон до теми «Подорожуємо і відкриваємо світ» [8, с. 28 – 35]. Переклад зі шведської здійснила Наталя Іванчук. Їх об'єднують інтегровані завдання: висвітлення літературознавчого поняття сюжет [8, с. 33], трактування поняття фразеологізмів [8, с. 35], напрацювання алгоритму складання смс-повідомлення [8, с. 31], опис гри «Танок Мумі-тролів та їхніх друзів» [8, с. 31]. Так що інтерес українських школярів до фінських ровесників поглиблюватиметься.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, просвітницькі праці Бориса Грінченка мають непроминальне значення для дослідження витоків успіху освіти Фінляндії. Нововиявлені Грінченкові тези про потребу навчання дітей рідною мовою у початковій школі України та вимоги до підготовки учителів до роботи в ній спонукають до подальших творчих наукових розвідок, досліджень освітнього процесу. Вважаємо перспективними подальші розвідки в напрямі використання досвіду фінських педагогів для міжкультурної комунікації освітян в умовах відстоювання права на свободу, на право навчатися українською мовою.

Література

1. Бутова В. Особливості організації початкового навчання у Фінляндії. *Початкова школа*. 2011. № 11. С. 55 – 58.
2. Грінченко Б. Початкова школа повинна... ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 31512.
3. Грінченко Б. Фінляндія і Сахара. // Зібрання творів. Народопробітня спадщина / упоряд. О. Бурко, А. Мовчун, В. Яременко; голова ред. ради, кер. проєкту В. Огнев'юк; вст. слово В. Огнев'юк; передм, комент., прим. А. Мовчун. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2014. Кн. 1. С. 153 – 163.
4. Загірня М. Школа, де вчителював Борис Грінченко. ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 32541.
5. Калюшин В., Гоменюк Д. У чому причина успіху шкільної освіти Фінляндії? *Географія*. 2019. № 21 – 22. С. 63 – 71.
6. Мовчун А. Народопробітні книги Бориса Грінченка // Зібрання творів. Народопробітня спадщина / упоряд. О. Бурко, А. Мовчун, В. Яременко; голова ред. ради, кер. проєкту В. Огнев'юк; вст. слово В. Огнев'юк; передм, комент., прим. А. Мовчун. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2014. Кн. 1. С. 21.
7. Огнев'юк В. Просвітитель // Зібрання творів. Народопробітня спадщина / упоряд. О. Бурко, А. Мовчун, В. Яременко; голова ред. ради, кер. проєкту В. Огнев'юк; вст. слово В. Огнев'юк; передм, комент., прим. А. Мовчун. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2014. Кн. 1. С. 21.
8. Остапенко Г. Українська мова та читання : підруч. для 3 класу закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.) : Ч. 1. Київ : Світич, 2020. С. 28 – 35.
9. Остапенко Г., Мовчун Л. Українська мова. Буквар : навчальний посібник для 1 класу закладів загальної середньої освіти (у 6-ти частинах). Ч. 5. Київ : Світич, 2023. С. 45.
10. Плевако М. Життя та праця Бориса Грінченка. Харків, 1911. 81 с.
11. Сисоєва С., Кристончук Т. Освітні системи країн Європейського Союзу : загальна характеристика : навч. посібн. Рівне : Овід, 2012. 352 с.
12. Тимченко Л. Українська мова та читання : підруч. для 2 класу закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.) : Ч.1. Харків : Ранок, 2019. С. 95.
13. Цимбалару А. Тенденції моделювання освітнього простору в контексті розвитку початкової освіти у зарубіжних країнах. *Педагогічна освіта : теорія і практика*. 2015. Вип. 15. С. 436 – 442.
14. Швардак М. Професійні вимоги до вчителів у школах Фінляндії та особливості їх фахової підготовки. *Наука і техніка*. 2024. № 1. С. 583 – 590.
<http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/8756/8803>
15. Швардак М. Особливості формування освітнього середовища у фінських школах. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 1. С. 1388 – 1396.
<http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/8962/9009>

References

1. Butova V. Osoblyvosti orhanizatsii pochatkovoho navchannia u Finliandii. *Pochatkova shkola*. 2011. № 11. S. 55 – 58.
2. Hrinchenko B. Pochatkova shkola povynna... IR NBUV. F. I. Od. zb. 31512.

3. Hrinchenko B. Finliandiia i Sakhara. // Zibrannia tvoriv. Narodoprosvitnia spadshchyna / uporiad. O. Burko, A. Movchun, V. Yaremenko; holova red. rady, ker. proiektu V. Ohneviuk; vst. slovo V. Ohneviuk; peredm, koment., prym. A. Movchun. Kyiv : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. 2014. Kn. 1. S. 153 – 163.
4. Zahirnia M. Shkola, de vchyteliuvav Borys Hrinchenko. IR NBUV. F. I. Od. zb. 32541.
5. Kaloshyn V., Homeniuk D. U chomu prychyna uspihku shkilnoi osvity Finliandii? Heohrafiia. 2019. № 21 – 22. S. 63 – 71.
6. Movchun A. Narodoprosvitni knyhy Borysa Hrinchenka // Zibrannia tvoriv. Narodoprosvitnia spadshchyna / uporiad. O. Burko, A. Movchun, V. Yaremenko; holova red. rady, ker. proiektu V. Ohneviuk; vst. slovo V. Ohneviuk; peredm, koment., prym. A. Movchun. Kyiv : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. 2014. Kn. 1. S. 21.
7. Ohneviuk V. Prosvitytel // Zibrannia tvoriv. Narodoprosvitnia spadshchyna / uporiad. O. Burko, A. Movchun, V. Yaremenko; holova red. rady, ker. proiektu V. Ohneviuk; vst. slovo V. Ohneviuk; peredm, koment., prym. A. Movchun. Kyiv : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. 2014. Kn. 1. S. 21.
8. Ostapenko H. Ukrainska mova ta chytannia : pidruch. dlia 3 klasu zakl. zahal. sered. osvity (u 2-kh ch.) : Ch. 1. Kyiv : Svitych, 2020. S. 28 – 35.
9. Ostapenko H., Movchun L. Ukrainska mova. Bukvar : navchalnyi posibnyk dlia 1 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity (u 6-ty chastynakh). Kyiv : Svitych, 2023.
10. Плевако М. Жизнь та праця Бориса Грінченка. Харків, 1911. 81 с.
11. Sysoieva S., Krystonchuk T. Osvitni systemy kraїн Yevropeiskoho Soiuzu : zahalna kharakterystyka : navch. posibn. Rivne : Ovid, 2012. 352 s.
12. Tymchenko L. Ukrainska mova ta chytannia : pidruch. dlia 2 klasu zakl. zahal. sered. osvity (u 2-kh ch.) : Ch.1. Kharkiv : Ranok, 2019. S. 95.
13. Tsymbalaru A. Tendentsii modeliuвання osvitnoho prostoru v konteksti rozvytku pochatkovoї osvity u zarubizhnykh krainakh. Pedahohichna osvita : teoriia i praktyka. 2015. Vyp. 15. S. 436 – 442.
14. Shvardak M. Profesiini vymohy do vchyteliv u shkolakh Finliandii ta osoblyvosti yikh fakhovoї pidhotovky. Nauka i tekhnika. 2024. № 1. S. 583 – 590.
<http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/8756/8803>
15. Shvardak M. Osoblyvosti formuvannia osvitnoho seredovysshcha u finskykh shkolakh. Visnyk nauky ta osvity. 2024. № 1. S. 1388 – 1396.
<http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/8962/9009>